

Meer of minder stadsvogels: wat weten wij ervan?

Johan Bekhuis, Arend-Jan van Dijk, Ward Hagemeijer, Fred Hustings & Henk Wessels

Vrijwel elke Nederlander heeft in zijn tuin of op het balkon stadsvogels, geeft ze voer, ziet ze nestelen en kan er hele verhalen over vertellen. Vogelaars daarentegen – het lijkt de omgekeerde wereld – schijnen er veel minder door gecharmeerd te zijn. Wanneer hoor je nou vogelaars geanimeerd over stadsvogels praten? Talrijk maakt blijkbaar onbemind als studieobject.

Neem ook Engeland, een land dat een rijke historie kent op het gebied van vogelonderzoek. Al ruim 25 jaar wordt nauwkeurig bijgehouden hoe het de gewone broedvogels vergaat. Maar van de allergevoelste soort, de Huismus, is zo weinig informatie voorhanden dat uitspraken over de aantalsontwikkeling nauwelijks kunnen worden gedaan (Marchant et al 1990).

Hoe is het in Nederland met de kennis over de stadsoorten gesteld? Af en toe duiken bezorgde verhalen op in tijdschriften, soms halen ze zelfs de krant, dat soorten als Huismus en Gierzwaluw schrikbarend achteruit zouden gaan. Vaak zijn deze constatering gebaseerd op lokale waarnemingen. Maar er moet wel worden bedacht dat hetgeen in eigen straat of stad gebeurt, niet maatgevend hoeft te zijn voor de rest van het land. Heij (1986) heeft voor de Huismus aangetoond hoe vindingrijk deze soort zich aanpast en een plaatselijke achteruitgang kan compenseren met een toename elders. Bij de Gierzwaluw zijn eveneens lokaal tegengestelde tendenzen vastgesteld (Colpa 1989). Uit deze voorbeelden wordt duidelijk dat je goede aantalsgegevens nodig hebt uit alle delen van het land om gefundeerde uitspraken te kunnen doen over voor- of achteruitgang van soorten.

Sovon (Samenwerkende Organisaties Vogelonderzoek Nederland) heeft zich ten doel gesteld om de vogelstand in Nederland te volgen door het telwerk van veel vogelaars en vogelwerkgroepen te bundelen. Nadat de verspreiding van vogels in ons land via twee atlasprojecten in kaart was gebracht (Teixeira 1979, Sovon 1987), werden de zogenaamde monitoringprojecten in het leven geroepen. Hiermee wordt informatie verzameld over de aantallen en veranderingen die daarin optreden.

Je zou dus nu verwachten dat je bij Sovon kunt aankloppen voor het laatste nieuws over de aantalsveranderingen (trends) van stadsvogels. Sovon drijft echter op de inventarisatie-inspanningen van haar vrijwillige medewerkers en zoals wij zojuist al gezien hebben: vogelaars lopen niet zo warm voor stadsvogels. Gaat het dus in Nederland de zelfde kant op als in Groot-Brittannië? Om deze vraag te kunnen beantwoorden is een tussentijdse analyse uitgevoerd.

Materiaal en methode

Zonder de lezer te willen vermoeien met taai methodiekbeschrijvingen, moeten wij toch even stilstaan bij de achtergronden van monitoringinventarisaties. Het hoofdkenmerk van zulk soort tellingen is dat ze (a) volgens voorgeschreven richtlijnen worden uitgevoerd en (b) jaren achtereen in precies de zelfde gebieden herhaald worden. Telresultaten kunnen alleen met elkaar worden vergeleken indien de tellingen volgens een duidelijk omschreven methode, die door elke teller wordt gehanteerd, zijn uitgevoerd. Eenmalige inventarisaties zijn natuurlijk waardevol om een indruk te krijgen van de talrijkheid van een soort, maar je kunt er geen uitspraken mee doen over de trend. Vandaar dat meer jaren achtereen in het zelfde gebied moet worden geteld.

Een ander belangrijk kenmerk van de Sovon-aanpak is, dat de resultaten van zo veel mogelijk inventarisaties worden bijeengebracht. Lokale

effecten die het landelijke beeld kunnen vertroebelen, vallen dan in het niet binnen het grote geheel. Uit de vastgestelde aantalsveranderingen in alle onderzoeksgebiedjes samen kan een landelijke index worden berekend, die als maat gehanteerd wordt voor de stand van de soort in een bepaald jaar. Door het vergelijken van de indexen van een aantal jaren achtereen kan de trend van de soort worden afgeleid.

Het monitoringprogramma van Sovon bestaat uit drie delen. Het Punt-Transsect-Tellingenproject (PTT) volgt sinds 1980 de trend van algemene vogels buiten de broedtijd, het Broedvogel Monitoring Project (BMP) sinds 1984 die van algemene broedvogels en het Bijzondere Soorten Project (BSP) Broedvogels sinds 1985 die van schaarse en zeldzame broedvogels. De aantalsontwikkeling van standvogels kan met broedvogel- en niet-broedvogelprojecten worden gevolgd, die van zomervogels alleen met de broedvogelprojecten.

Er worden verschillende methoden toegepast. Het PTT werkt met punttellingen en het BMP en BSP met de territoriumkartering. Het BMP richt zich daarbij op kleine onderzoeksgebieden (10-200 ha) waarin alle broedvogelsoorten worden gekarteerd, het BSP op grote gebieden (kwartblokken: 2,5x2,5 km) waarin alleen zeldzame en schaarse soorten in kaart worden gebracht. Voor een gedetailleerde beschrijving van de methodiek van deze projecten wordt verwezen naar de handleidingen (Van Dijk 1985, CBS & Sovon 1986, Sovon 1986).

Welke soorten zijn in de analyse betrokken? Het werd niet nodig geacht om de archiefkasten van alle stadvogelsoorten om te keren. Bovendien zou de uitkomst dan vermoedelijk niet in één Vogeljaarnummer passen. Er zijn daarom vijf soorten geselecteerd die als karakteristieke vertegenwoordigers van de soortgroep kunnen worden beschouwd, namelijk Turkse Tortel, Gierzwa-

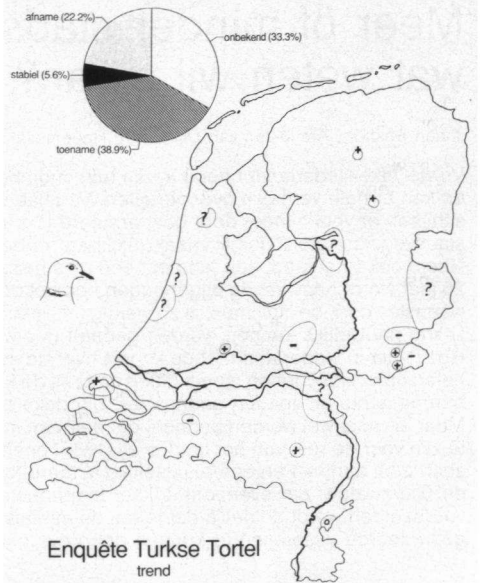
luw, Kuifleeuwerik, Zwarte Roodstaart en Huismus. Soorten als Merel, Koolmees, Kauw en Spreeuw zijn ook karakteristieke vogels in het stadsbeeld, maar bij de selectie vielen ze af, omdat een aanzienlijk deel van de populatie van deze soorten broedt in heel andere biotopen zoals bos.

Alvorens op soortniveau te kijken onderzochten wij eerst de dekkingsgraad van de drie monitoringprojecten over het land, en dan met name de verdeling van de punttransecten en onderzoeksgebieden waarin stadssoorten voorkomen. Twee aspecten sprongen daarbij in het oog. Allereerst bleek het aantal onderzoeksgebieden in stedelijk milieu erg gering te zijn in vergelijking met andere biotooptypen. Bovendien bleek het merendeel van de informatie over stadsvogels in de monitoringprojecten betrekking te hebben op plattelandbebouwing (dorpen, buurtschappen), terwijl het echte stedelijke gebied zwaar was ondervertegenwoordigd. Dit stelt natuurlijk beperkingen aan de uitkomst van de projecten. Vastgestelde trends van Turkse Tortel of Huismus zullen dus in eerste instantie betrekking hebben op plattelandspopulaties. Het blijft dan natuurlijk nog de vraag in hoeverre de echte stadspopulaties zich overeenkomstig ontwikkelen. Deze kanttekeningen moeten wij wel in het achterhoofd meenemen.

Aangezien niet bij voorbaat vaststond of alle trendinformatie bij de vogelwerkgroepen via de drie projecten naar Sovon was doorgesluisd, werd aanvullend een enquête uitgevoerd. Alle 241 bij ons bekende vogelwerkgroepen kregen voorgedrukte formulieren en kaartjes toegezonden. Gevraagd werd om aan te geven hoe gedetailleerd verspreiding, talrijkheid en trend (jaren zeventig en/of tachtig) van de soort bekend waren. Ruim zestig werkgroepen reageerden, een respons van 25%.

Turkse Tortel (*Streptopelia decaocto*)

De Turkse Tortel behoort tot onze jongste broedvogelsoorten en is in de korte periode dat ze in ons land broedt (eerste broedgeval 1949) uitgegroeid tot een zeer succesvolle soort. Dank zij Leys (1964) zijn wij nauwkeurig op de hoogte van de beginperiode, terwijl Bijlsma (1988) de trend

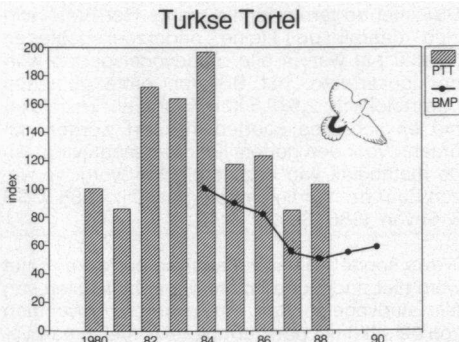


Figuur 2. Turkse Tortel, resultaten van de enquête onder vogelwerkgroepen. Aangegeven is of de trend werd ingeschat als zijnde stabiel (0), toenemend (+), afnemend (-) of onbekend (?). Het cirkeldiagram van dit samen.

tot halverwege de jaren tachtig heeft gereconstrueerd. Het aantalsverloop is spectaculair: van circa vijf paren in 1950 tot 100.000-150.000 paren in het begin van de jaren tachtig. De sterkste groei viel te bespeuren in de eerste decennia van de kolonisatie; in de jaren zeventig werd een afname van de groei zichtbaar, vermoedelijk een teken dat de Nederlandse populatie haar verzadigingspunt bereikte.

Sovon's PTT (wintervogelmonitoring) liet nog een stijging van de midwinterpopulatie zien tot halverwege de jaren tachtig, waarna een afname intrad. Deze afname kwam vanaf 1984 ook in het BMP (broedvogelmonitoring) tot uiting (figuur 1). De enquête onder de vogelwerkgroepen kon hier niet veel aan toevoegen. Nog geen twintig werkgroepen gingen in op de vragen over deze soort. Er zijn blijkbaar weinig werkgroepen die over goede aantalsgegevens uit een groot gebied beschikken (positieve uitzonderingen zijn onder meer in Haarlem, Eindhoven en Winterswijk aangetroffen), laat staan meerjarige tellingen. In figuur 2 is weergegeven hoe de trend van de soort in de regio werd ingeschat. Slechts weinig werkgroepen konden of durfden een eenduidige uitspraak te doen. Het verhaal blijkt genuanceerd te zijn. Sommigen opperen achteruitgang door het verdwijnen van televisie-antennes als gevolg van de opkomst van kabeltelevisie; anderen vermoeden vooruitgang als gevolg van kolonisatie van nieuwe stadswijken, dorpen, enzovoort. De indicatie uit het PTT en BMP, dat de soort op zijn retour zou zijn op het platteland, werd door sommige vogelwerkgroepen bevestigd.

Hoe dan ook, het is duidelijk geworden dat buiten BMP en PTT om weinig inventarisatiewerk verricht wordt aan Turkse Tortels. Wij zullen het wat de trendbewaking van de soort betreft dus



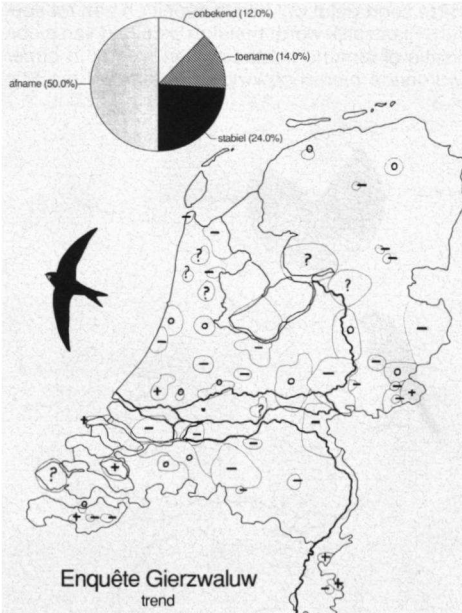
Figuur 1. Trend van de Turkse Tortel in het PTT (decemberindex) en BMP. Het PTT is gestart in 1980, het BMP in 1984. De index van het eerste jaar van onderzoek is op 100 gesteld zodat de hoogte van de beide indexen niet kan worden vergeleken, wel de trend.

nu en vermoedelijk ook in de toekomst moeten hebben van deze monitoringprojecten. In beide projecten bestaat echter behoefte aan een evenwichtiger verdeling van de steekproef, zodat ook informatie wordt verkregen over de stand van de soort in de echte stedelijke agglomeraties.

Gierzwaluw *Apus apus*

Deze (semi-)koloniebroeder is in ons land hoofdzakelijk aangewezen op pannendaken, waarbij voldoende kierruimte tussen de pannen aanwezig moet zijn. Kerktorens en gebouwen met een mansardedak zijn favoriete broedplaatsen. Met uitzondering van de Waddeneilanden en Zuidelijk Flevoland broedt de soort overal in ons land. De moderne sneldekkpennen die momenteel in nieuwbouw en bij renovaties worden toegepast, bieden de Gierzwaluw weinig mogelijkheden. Het verdwijnen van kolonies door stadsrenovatie valt dan ook op en baart menigeen zorg. Het langzamerhand verouderen van pannendaken en daardoor ontstaan van nieuwe gierzwaluwkolonies is in het algemeen een minder abrupt proces. Een lokale toename door het geleidelijk ontstaan van nieuwe broedmogelijkheden springt derhalve minder in het oog dan een renovatie die het einde van een bekende kolonie betekent. Dat kan aanleiding geven tot een vertekend beeld in onze kennis want: in hoeverre weegt het een tegen het ander op?

Deze vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, omdat je daarvoor bij een soort als de Gierzwa-



Figuur 3. Gierzwaluw, resultaten van de enquête onder vogelwerkgroepen. Aangegeven is of de trend werd ingeschat als zijnde stabiel (0), toenemend (+), afnemend (-) of onbekend (?). Het cirkeldiagram vat dit samen.

luw, informatie uit grote aaneengesloten gebieden nodig hebt. Het volstaat niet om een bepaald dorp of een bepaalde stadswijk als maatgevend te beschouwen. Illustratief is het onderzoek in de provincie Drenthe, waar een gierz-

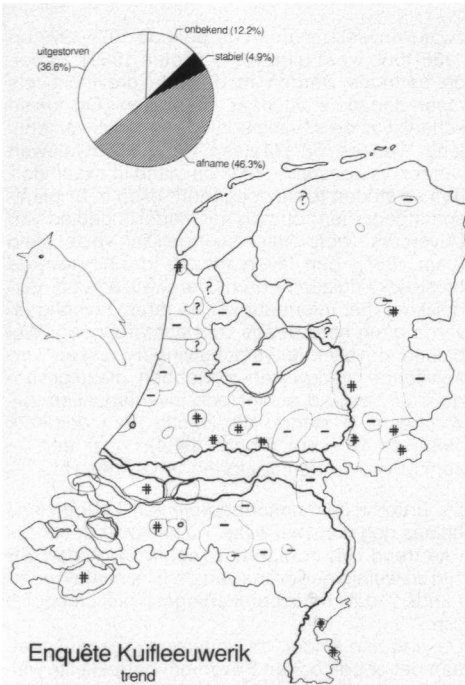
zwaluwinventarisatie in de periode 1975-1979 en 1986-1988 werd uitgevoerd (Colpa 1989). In beide periodes werden in de hele provincie iets meer dan duizend paar gesproken. Op lokale schaal was de situatie echter behoorlijk verschillend. Van de 53 plaatsen waar Gierzwaluwen werden vastgesteld, bleek de stand in twaalf dorpen en steden te zijn toegenomen en in 21 plaatsen afgenomen. Binnen het stedelijk gebied van Hilversum werd iets soortgelijks vastgesteld (Lam 1987). Een inventarisatie in 1985 leverde omstreeks duizend paren Gierzwaluwen op. Vergelijking met informatie uit de jaren zeventig leverde geen hard bewijs voor achteruitgang. Wel bleken opvallende verschuivingen tussen verschillende stadswijken te hebben plaatsgevonden. Er bestaan echter ook inventarisaties, bijvoorbeeld in steden als Zwolle (Van der Kolk 1989) en Bussum (Fuchs 1984), waar een - soms forse - achteruitgang is vastgesteld.

De broedvogelmonitoringprojecten kunnen ons helaas nog niet veel wijzer maken over de landelijke trend van de soort. Zowel in BMP als BSP zijn zo weinig gegevens van de Gierzwaluw voorhanden dat indexberekeningen niet mogelijk zijn.

De enquête onder de vogelwerkgroepen geeft aan dat er ook buiten Sovon om betrekkelijk weinig telwerk wordt verricht aan Gierzwaluwen. Er zijn maar weinig aantalsgegevens van grote gebieden beschikbaar en meerjarige tellingen zijn nog schaarser. Wel durven vogelwerkgroepen, vaker dan bijvoorbeeld bij de Turkse Tortel het geval is, een indruk te geven van de trend van de soort in hun werkgebied (figuur 3). De helft van deze (ongeveer vijftig) werkgroepen meldde een afname, eenderde een fluctuerende dan wel stabiele populatie of een toename. Zoals in het Drentse voorbeeld al is aangestipt, kunnen tegengestelde trends dicht bijeen voorkomen (zie oostelijke Achterhoek, Zeeuwsch-Vlaanderen). De zeggingskracht van figuur 3 is ietwat beperkt. Vaak is de trendindicatie noodgedwongen gebaseerd op indrukken of op tellingen van een kleine deelpopulatie, omdat er geen overzicht van de totale populatie binnen het werkgebied bestond. Dit noopt tot voorzichtigheid bij de interpretatie. De uitkomst van de enquête geeft wel aanleiding tot bezorgdheid over de trend van de soort. Meer inventarisaties aan deze soort in het kader van BMP en BSP zijn dringend gewenst. In de enquête werd eveneens naar het gebruik en het succes van kunstnesten voor Gierzwaluwen geïnformeerd. Ongeveer vijftien werkgroepen bleken kunstnesten te hebben geplaatst (tot enkele tientallen), maar het succes was doorgaans erg laag. De beste kans op succes schijnt te bestaan wanneer kunstnesten in de buurt van een bestaande kolonie worden geplaatst. Willekeurig plaatsen van kunstnesten, bijvoorbeeld in een nieuwbouwwijk, lijkt tot mislukken gedoemd.

Kuifleeuwerik *Galerida cristata*

Over de Kuifleeuwerik valt zo veel te melden dat besloten is er een speciaal artikel aan te wijden (Hustings et al 1992). In het kader van dit stadsvogeloverzicht willen wij daarom alleen even



Figuur 4. Kuifleeuwerik, resultaten van de enquête onder vogelwerkgroepen. Aangegeven is of de soort is uitgestorven (#) dan wel in stabiel (0), afnemend (-) of onbekend (?) aantal voorkomt. Geen enkele vogelwerkgroep meldde een toename. Het cirkeldiagram vat dit samen.

stilstaan bij de uitkomst van de monitoringprojecten en de enquête.

In grote delen van het land is de soort in korte tijd zeldzaam geworden, zodat je zou mogen verwachten dat de belangstelling van vogelaars dienovereenkomstig toegenomen zou zijn. Dit is echter niet het geval. Veel vogelwerkgroepen hebben al moeten constateren dat deze soort in hun werkgebied vrijwel ongemerkt is uitgestorven. Het is vermoedelijk de biotoopvoorkoor van deze soort die er debet aan is dat dit met stille trom is gebeurd. Nieuwbouwwijken, industrieterreinen en bouwterreinen zijn geen favoriet excursiedoel.

De Kuifleeuwerik is onderhand zo zeldzaam geworden dat het BSP het aangewezen project is om de trend van de soort te volgen. Tijdens de analyse van dat project bleken weliswaar op verschillende plaatsen Kuifleeuweriken gemeld te zijn, maar vaak betrof het kortstondige inventarisaties of eenmalige tellingen die zich niet lenen voor trendberekeningen. Op dit moment schiet het project wat Kuifleeuweriken betreft tekort. Er is dringend behoefte aan vogelaars die wat meer aandacht aan deze soort willen schenken en willen meehelpen het inzicht in het wel en wee van deze paria onder de vogels te vergroten.

De enquête deed de gemoederen op het Sovonbureau opschrikken. Eenderde deel van de werkgroepen deelde mee dat de soort bij hen inmiddels was uitgestorven; de helft van de werkgroepen meldde een (vaak sterke) achteruitgang (figuur 4). Nergens bleek sprake te zijn van voor-

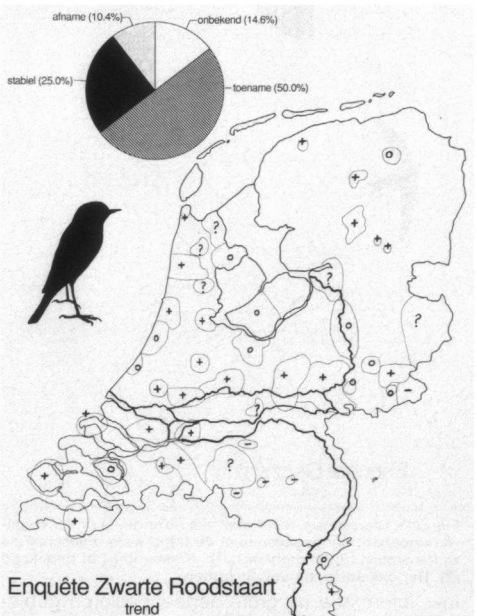
uitgang en de twee werkgroepen die hun populatie stabiel noemden, plaatsten de kanttekening dat deze kwalificatie betrekking had op de situatie gedurende de laatste tien jaar. Vergelijking met vroegere tijden zou ook daar de balans naar afname hebben doen doorslaan.

Zwarte Roodstaart *Phoenicurus ochrurus*

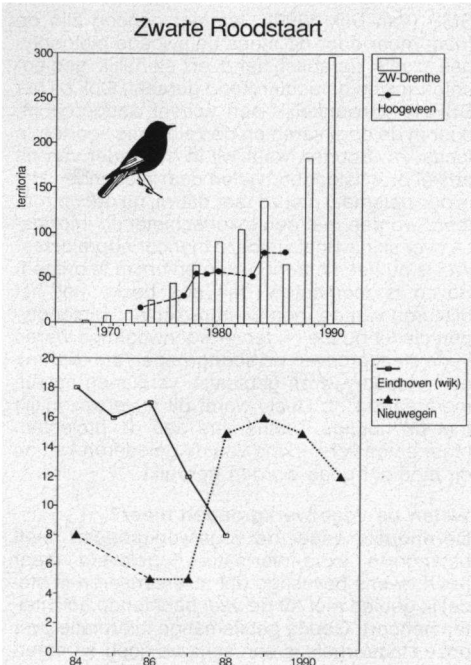
Deze van origine rotsbroeder heeft Nederland vanuit het oosten en zuidoosten gekoloniseerd. De westelijke helft van het land is vooral na de Tweede Wereldoorlog bij het verspreidingsgebied ingelijfd. Als een van de laatste provincies is Noord-Holland aan het areaal toegevoegd. Dank zij de sterke groei van het aantal veldornithologen in die periode is dit laatste wapenfeit goed gedocumenteerd (Verhoeven 1984, Ruitenbeek et al 1990).

In de broedvogelmonitoringprojecten van Sovon is de Zwarte Roodstaart niet talrijk vertegenwoordigd. De steekproef is vrij klein en uit grote delen van het land is geen informatie voorhanden. Hoewel de BSP-gegevens op een toename wijzen, wegen bovengenoemde beperkingen te zwaar om volledig op deze trendindicatie te vertrouwen.

De resultaten van de enquête ondersteunen echter de indicatie. Van de bijna vijftig werkgroepen die het vragenformulier over de Zwarte Roodstaart retourneerden, meldde de helft een toename van de soort, terwijl 10% meende dat van een afname sprake was (figuur 5). Ook bij deze soort geldt dat lokale aspecten een rol spelen. Plaatselijk wordt melding gemaakt van stabilisatie of afname in stadswijken, vooral in ouder wordende nieuwbouwwijken (onder andere Ma-



Figuur 5. Zwarte Roodstaart, resultaten van de enquête onder vogelwerkgroepen. Aangegeven is of de trend werd ingeschat als zijnde stabiel (0), toenemend (+), afnemend (-) of onbekend (?). Het cirkeldiagram vat dit samen.



Figuur 6. Zwarte Roodstaart, trend in verschillende gebieden namelijk Zuidwest-Drenthe (A.J. van Dijk), Hoogeveen (J. Kleine), deel Eindhoven (W. Veenhuizen en anderen) en Nieuwegein (W. Stoopendaal).

réchal 1991). Elders wordt nog wel vooruitgang verondersteld. De meeste indicaties over populaties op het platteland duiden op groei, maar er zijn ook opgaven die op een recente afname wijzen.

Ter illustratie van deze tegengestelde trends zijn in figuur 6 de telreeksen uit een viertal gebieden weergegeven. Een opmerkelijk fenomeen werd vastgesteld in Zuidwest-Drenthe. In een 16.500 ha groot plattelandsgedebied met enkele dorpskernen werd vastgesteld dat de sterk groeiende populatie had te lijden onder de (ook in de Zuideuropese overwinteringsgebieden) koude winters 1984/1985-1986/1987. De aantallen in de bebouwde kom waren echter minder aan verandering onderhevig dan die daarbuiten op losse boerderijen en dergelijke. Ook in de stad Hoogeveen werd geen opvallende afname geconstateerd. Zou dit er op duiden dat het buitengebied voor de Zwarte Roodstaart een overloopgebied is dat alleen bij een hoge populatiedruk wordt bezet? Hoe het ook zij, voor het beantwoorden van vragen over de huidige trend in ons land, eventuele regionale verschillen of differentiatie in de trend naar biotoop, zijn meer nauwkeurige telgegevens toch wel nodig. Op de meeste plaatsen kan met een BSP-benadering een uitstekend inzicht worden verkregen in de stand. Een keer of drie op zondag in alle vroegte rondfietsen brengt in de beste inventarisatieperiode, half april-half mei, de meeste territoria aan het licht. En is het niet aardig om met een aantal medewaarnemers een stad of dorp te 'verdelen' en dan jarenlang bij te houden of de stand afneemt of toeneemt?

Huismus *Passer domesticus*

Het is triest, maar wat betreft kennis van aantalsontwikkeling wijkt de situatie in Nederland weinig af van die in Engeland. Ook bij ons geldt dat wij van de Huismus, de talrijkste onder onze broedvogels, eigenlijk bitter weinig over de landelijke trend weten.

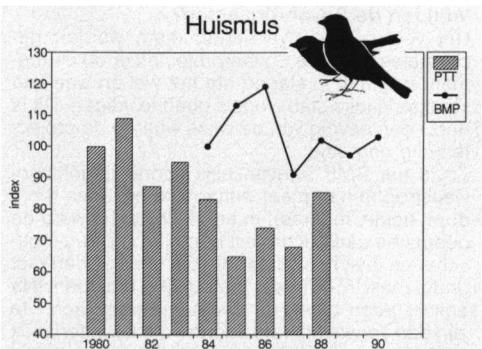
Winkelman (1983) geeft een opsomming van verschillende factoren die sinds de Tweede Wereldoorlog van invloed zullen zijn geweest op de mussenstand in ons land. De herbouw en nieuwbouw na de oorlog zouden voor een toename hebben gezorgd. Bovendien had de vervanging van strodaken door pannendaken een positief effect (onder pannendaken zouden ongeveer twee maal zoveel Huismussen broeden). De toenemende verstedelijking zorgde aanvankelijk voor meer broedgelegenheid en een gunstige voedselsituatie. Maar met de huidige intensieve verstedelijking (flats, betonbouw, dichte nieuwbouw) trad een ommekeer op. Op het platteland zorgde een snel om zich heen grijpende mechanisatie in de landbouw en een snellere opeenvolging van de verschillende bewerkingen van akkers voor een kentering in zowel de broedgelegenheid als de voedselsituatie.

Tussen de regels door valt uit het voorgaande een plausibele trendindicatie af te leiden: een recente landelijke afname lijkt aannemelijk. Maar het betreft dan wel een indirect afgeleide trend. Er waren geen tellingen beschikbaar waarmee dit kon worden gestaafd.

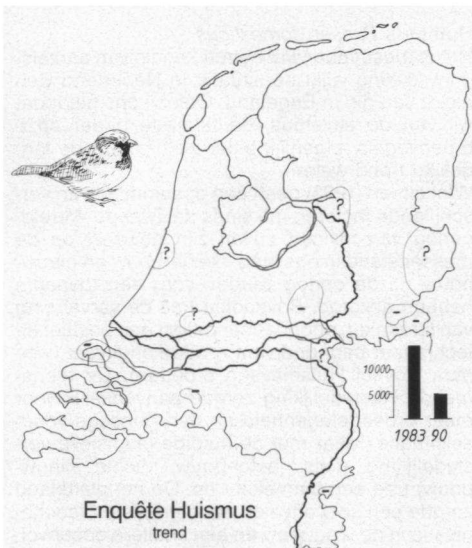
Het PTT (afname van de winterpopulatie tot 1985, daarna stabilisatie of voorzichtig herstel) en het BMP (fluctuerende, stabiele broedpopulatie) leveren tegenwoordig de nodige huismusgegevens op die ons in staat stellen de vinger aan de pols te houden (figuur 7). Maar wij moeten bedenken dat dit voorlopig voornamelijk informatie over de plattelandspopulaties betreft. Hoe het met de stadspopulaties gesteld is, weten wij minder goed.

De vogelwerkgroepen tasten eveneens groten-deels in het duister, zoals de enquête heeft laten zien.

Slechts zeven werkgroepen durfden een trendindicatie te geven; alle meldden een afname, waarbij zij opgemerkt dat ook deze opgaven betrekking hadden op plattelandsgedebieden (figuur 8). Dit lijkt in tegenspraak met de uitkomst van



Figuur 7. Trend bij de Huismus in het PTT (decemberindex) en BMP. Zie toelichting bij figuur 1.



Figuur 8. Huisumus, resultaten van de enquête onder vogelwerkgroepen. Aangegeven is of de trend werd ingeschat als zijnde afnemend (-) of onbekend (?). Toename of een stabiele situatie werd niet gemeld.

het BMP, maar er moet worden bedacht dat het BMP pas in 1984 gestart is. De enquête had betrekking op een langere periode.

Jonkers & Moller Pillot (1985) attendeerden een aantal jaren geleden op een afname van de Huisumus in een telgebied in Tilburg en riepen op tot meer aandacht voor de soort. Hun bevindingen werden door de pers opgepikt en leidden tot een heftige polemiek over de vermeende achteruitgang van de soort. Over gebrek aan aandacht hoefde even niet meer te worden geklaagd. In hoeverre de oproep tot meer systematisch telwerk aan de soort van invloed is geweest op de deelname aan het BMP en PTT is niet duidelijk, maar de projecten zullen er wellicht van hebben geprofiteerd. Het is nu duidelijk geworden dat onze toekomstige informatie over de trend van deze soort vooral uit deze twee projecten zal moeten komen. De oproep tot meer systematisch en meerjarig inventarisatiewerk blijft dus onverminderd van kracht.

Voldoen de Sovon-projecten?

Het voorgaande overziende moet worden geconstateerd dat de Sovon-projecten er op dit moment nog niet in slagen om het wel en wee van karakteristieke stadsvogels goed te volgen. Dit is deels een gevolg van de wijze waarop de projecten zijn gegroeid.

Zo is het BMP aanvankelijk vooral gericht geweest op min of meer natuurlijke biotopen (bos, duin, heide, moeras). In eerste instantie werd de deelname aan het project namelijk vrij laag ingeschat en leek het verstandig om te beginnen met onderzoek in de meer natuurlijke biotopen. Na enkele jaren bleek de deelname veel groter te zijn dan verwacht. Veel soorten die karakteristiek zijn voor bos, duinen, moeras of heide kunnen momenteel uitstekend worden gevolgd met het

BMP (Van Dijk 1990). Jammer genoeg zijn de (nog) meer door de mens beïnvloede biotooptypes, zoals agrarisch land en stedelijk gebied, enigszins op de achtergrond geraakt. Ook bij het BSP is aanvankelijk een accent aangebracht, door in de beginjaren op de zeldzame soorten te focussen. Soorten waar wij in het kader van dit artikel bij stilstanden, vielen daar niet onder. Het is dus helemaal niet zo raar dat wij nu geconfronteerd worden met een tekortschietende informatie over stadsvogels in deze monitoringprojecten. Wel is nu het moment gekomen om in te grijpen. Sovon is momenteel dan ook bezig met het bijsturen van de monitoringprojecten. Biotooptypen die tot nu toe ondervertegenwoordigd waren in de steekproeven en soortgroepen die even op een zijspoor waren geplaatst, verdienen nu ruimere aandacht. Deels wordt dit al verwezenlijkt met de huidige deelnemers aan de projecten. Maar enige versterking van de gelederen kan op dit moment goed worden gebruikt.

Weten de vogelwerkgroepen meer?

De enquête onder de vogelwerkgroepen heeft belangrijke extra-informatie opgeleverd maar heeft tevens bevestigd dat inventariseren in stedelijk gebied niet tot de veel beoefende activiteiten behoort. Goede getalsmatige informatie over onze stadsvogels is een schaars goed en meerjarige informatie is nog zeldzamer. Vaak konden de werkgroepen wel een indruk van de trend van een soort geven, maar zij voegden daar eerlijkheidshalve aan toe dat het wel eens een slag in de lucht kon zijn. Hun basisinformatie was dan eigenlijk niet toereikend.

Onze vogelwerkgroepinformatanten die de enquêteformulieren invulden, gaven overigens regelmatig te kennen het jammer te vinden dat in hun regio zo weinig over stadsvogels was bekend en betreurden het feit dat hun vogelaars zo moeilijk warm te maken zijn voor deze soorten.

Hoe verder?

De interesse voor stadsvogels is groeiende. In verschillende gebieden wordt de laatste jaren veel aandacht besteed aan aspecten van het stedelijk milieu, bijvoorbeeld in Amsterdam (Eggenhuizen 1990), Alkmaar en Delft (Mostert & Woutersen 1988), Middelburg (Mostert 1989), Het Gooi (vele artikelen in De Korhaan), Eindhoven (Maréchal 1991) en Winterswijk (Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek, R.G.M. Kwak). In het grootste deel van het land bestaat echter nog weinig belangstelling voor deze soorten. Dit artikel heeft dan ook een meerledig doel. Het wil interesse voor de groep van stadsvogels oproepen en een signaal geven dat wij deze vogels niet helemaal links moeten laten liggen. Stadsvogels zijn geen halve huisdieren die per definitie talrijk, succesvol en voor vogelaars saai zijn! Hopelijk raken vogelaars geïnspireerd om bij wijze van spreken ook in hun achtertuin wat inventarisatiewerk uit te voeren. Dat zou zeker helpen meer inzicht te verwerven om de aantalsontwikkeling van stadsvogels te doorgronden.

Wat is de beste strategie? In tabel 1 is samengevat in hoeverre de Sovon-projecten nu al voldoende informatie verzamelen over de vijf soor-

	Momenteel			Toekomst		
	BMP	BSP	PTT	BMP	BSP	PTT
Turkse Tortel	+	-	+	++	+	++
Gierzwaluw	-	-	-	+	++	-
Kuifleeuwerik	-	+	-	-	++	-
Zw. Roodstaart	-	+	-	+	++	-
Huismsus	+	-	+	++	-	++

+ Project geschikt

- Project niet geschikt

Tabel 1. Conclusie met betrekking mogelijkheden Sovon-monitoring aan stadsvogels nu en in de toekomst.

ten. Tevens is aangegeven in hoeverre de verschillende projecten in de toekomst deze soorten onder hun vleugels moeten nemen.

Een uitbreiding van het BMP in stedelijk gebied zal de informatie over Huismsus, Turkse Tortel en wellicht ook Zwarte Roodstaart en Gierzwaluw aanzienlijk kunnen vermeerderen. Bij het BMP worden alle soorten meegeteld en krijgt men een prachtig idee van de broedvogelbevolking in zijn totaliteit. Wie gaat zijn eigen woonwijk onderzoeken op broedvogels? Uit ervaring kunnen wij vertellen dat het verrassend is in maart vast te stellen hoe talrijk Heggemussen zijn in de stad, terwijl het leuk en zelfs spannend is om op een vroege zondagochtend in mei, terwijl de burgerij nog slaapt, in een rustig tempo door de straten te lopen en al die Merels, Turkse Tortels en Huismsussen in te tekenen op een kaart. Wanneer het gebied niet te groot is, zeg een hectare of twintig, kost het tellen niet veel tijd en kan stad of dorp, voordat het verkeer flink op gang komt, tijdig worden verruild voor het buitengebied.

Een uitbreiding van het BSP in het stedelijk milieu zal ons in ieder geval meer inzicht geven in de trend van Kuifleeuwerik, Gierzwaluw en Zwarte Roodstaart. Bij het BSP worden niet alle soorten geteld maar wordt wel een groter gebied afgezoekt. Het is typisch een project om in werkgroepverband uit te voeren. Enkele werkgroepen weten nu al een goed idee te krijgen van de aantallen Gierzwaluwen in hun stad of dorp en wel door telgebieden te verdelen en sluitende afspraken te maken omtrent de wijze van tellen, een initiatief dat zeker navolging verdient. Maar ook de eenling kan prima BSP'en, bijvoorbeeld door in de vroege ochtend eens een paar industrieterreinen, flatcomplexen, nieuwbouwwijken en bouwplaatsen af te fietsen en te letten op zingende of alarmerende Zwarte Roodstaarten of Kuifleeuweriken. Net als bij het BMP kan het veldwerk in de stad heel goed worden gecombineerd met vogelen buiten de stad. Het onderzoeksgebied moet niet te groot zijn of moet in stukken worden gehakt, waarbij één rondgang wordt uitgesmeerd over verschillende ochtenden. Uiteraard is het wel belangrijk om exact het zelfde gebied jaren achtereenvolgend te onderzoeken. Een uitbreiding van het aantal PTT-routes in stedelijke omgeving draagt bij aan het meer representatief maken van de midwinterindexen van Turkse Tortel en Huismsus. Het is daarbij niet nodig om alleen in de stad te tellen. Wanneer iedere teller zijn eerste telpunt (er zijn er in totaal twintig langs een route) vlak bij de voordeur legt en op weg naar het buitengebied nog zo'n stuk

of vijf tot tien binnen de stad kiest, zijn wij al een stuk geholpen.

Het moet toch mogelijk zijn om in het dichtbevolkte en verstedelijkte Nederland te weten hoe het gaat met de stadsvogels? In een land met het grootste aantal vogelaars per vierkante kilometer zou dat geen probleem behoeven te zijn. Denk alleen eens aan de ongeveer 250 werkgroepen die ons land rijk is. Wanneer bijvoorbeeld elke werkgroep slechts één BMP- en BSP-onderzoeksgebied en één PTT-transect voor zijn rekening zou nemen in stedelijk gebied, zou dat voldoende informatie opleveren voor een goed landelijk overzicht. De werkgroep zelf heeft er ook voordeel van, want deze krijgt een beter inzicht in de eigen regio. Zo'n afspraak tussen Sovon en de werkgroepen is een haalbare kaart.

Geïnteresseerden in de projecten kunnen meer informatie krijgen op het onderstaande adres.

Dankwoord

De verwerking van de telgegevens van PTT-project, BMP en BSP vindt plaats bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, afdeling Natuurlijk Milieu; dit instituut verzorgde de computeranalyses en trendberekeningen die ten grondslag liggen aan dit artikel.

De conclusie dat de monitoringprojecten op het ogenblik nog maar ten dele slagen in hun opzet om ook de stadsvogels in de peiling te houden, maakt onbedoeld misschien een erg ondankbare indruk aan het adres van de vele tellers en districtcoördinatoren, die zich al jarenlang inspannen om de gegevens bij elkaar te inventariseren. Dat willen wij dan graag meteen even rechtzetten. Wij zijn dit tellerslegioen en de coördinatoren juist erg dankbaar voor hun inspanningen. Dank zij hen zijn wij in staat de vogelsoorten in vele kwetsbare biotopen te monitoren en zelfs al wat uitspraken te doen over de stadsvogels.

De werkgroepen die reageerden op onze stadsvogelenquête zijn wij bijzonder erkentelijk dat ze ons in staat hebben gesteld dit overzicht in de beschikbare kennis van onze stadsvogels te presenteren:

Vogelwerkgroep Groningen (B. de Bruin, A. Berghuis), Vogelwacht Bakkeveen (K. Scholten), Vogelwerkgroep Birdaard en Omstreken (J. Ludema), Vogelwerkgroep Hooogeveen (J. Kleine), Werkgroep Avifauna Drenthe (Y. de Vries), Vogelwerkgroep Twente (B. van Kuijk), Vogelwerkgroep IJsseldelta (A. Wielink), Vogelwerkgroep De IJsselstreek (R. Wijnbergen), KNNV Zwolle (G. Gerritsen), Vogelwerkgroep Stad en Ambt Doesborgh (F. Stam), Vogelwerkgroep Tiel (T. Stam), Vogelwerkgroep Wageningen (H. Leys), Vogelwerkgroep Noordwest-Achterhoek (E. Oosthof), Vogelwerkgroep Eibergen (R. Papendorp), Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek (R. Kwak, H. Wessels), Vogelwerkgroep Arnhem en Omstreken (R. Lensink), Vogelwerkgroep Nijmegen en Omstreken (W. Hagemeijer), Vogelwacht Utrecht (J. van der Winden, W. Stoopendaal), Vogelwerkgroep Noordoostpolder (J. Philippina), Vogelwerkgroep Zuid-Flevoland (T. Eggenhuizen), Vogelwerkgroep Beemster (J. Zijp), Vogelwerkgroep Niedorp (N. Schouten), Vogelwerkgroep Hoorn/West-Friesland (J. Marbus), Vogelwerkgroep Wieringermeer, Vogelwerkgroep Den Helder (H. Bekius), Vogelwerkgroep Alkmaar en Omstreken (J. Snijder), Vogelwerkgroep Amsterdam (T. Eggenhuizen), Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland (S. Geelhoed, H. Groot), Vogelwerkgroep Voorne, Vogelwerkgroep Stichts Hollands Polderland Woerden (W. Klein), Vogelwacht Rotta (R. v.d. Vorm), Vogelwerkgroep Hoekse Waard (J. Verkerk), Vogelwerkgroep Meijendel (C. Fonhof), Vogelwerkgroep Krimpenerwaard (R. Terlouw), Vogelwerkgroep Goeree-Overflakkee (K. Tanis), Vogelwerkgroep Noordwijk (J. van Dijk), Vogelwerkgroep De Steltkluit (H. Castelijns), Vogelwerkgroep Waicheren (J. Trampler),

Vogelwerkgroep Tholen, Vogelwerkgroep Eindhoven (W. Veenhuizen, P. Maréchal, R. Bossong), Vogelwerkgroep Etten-Leur (A. Franken), Vogelwerkgroep De Biesbosch (R. Meijer), Vogelwerkgroep 's-Hertogenbosch en Omstreken (G. van Aalst), Vogelwerkgroep

West-Brabant (A. Nuyten), Vogelwerkgroep Helmond (G. Filippini), Vogelwerkgroep Midden-Brabant (L. Hilgers), Vogelwerkgroep De Haeselaar (H. Swinkels), Vogelwerkgroep Ubach over Worms (C. Arets).

■ Johan Bekhuis, Arend-Jan van Dijk, Ward Hagemeijer, Fred Hustings & Henk Wessels, Sovon, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen.

Summary

What do we know about population trends in birds of (sub-)urban areas?

To investigate this, Sovon analysed results of its monitoring projects: PTT (Point Transect Counts for Wintering Birds), BMP (Breeding Bird Monitoring Scheme for Common Birds) and BSP (the same, but for less common birds). Five species were selected: Collared Dove, Swift, Crested Lark, Black Redstart and House Sparrow. At the same time an inquiry into knowledge on distribution, population numbers and trends, was conducted amongst 241 local organizations of birdwatchers, of which 25% responded.

Some general results were: (a) bird censuses in urban areas are not popular, with some notable exceptions, (b) population trends in some species can be monitored by Sovon research, but results refer mostly to rural populations and not to urban situations, (c) some species cannot be monitored yet by Sovon, and (d) extra-information in local organizations of birders may be illuminating at times but is often based on very local impressions only.

Collared Dove populations have increased until the mid 1980s. Sovon results indicate a decrease since about 1985 (figure 1), whereas local birders report various trends (figure 2). Information on the large populations in towns is scarcer than that on smaller rural populations.

Swifts can not be monitored by Sovon at the moment. Local birders often report opposite trends, perhaps as a result of local differences in building and renewal activities. As half of the local ornithological groups report a decrease, the present national situation looks unfavourable (figure 3).

Crested Larks have decreased rapidly in the past decades. Nearly all local birder's groups reported an alarming decrease or even extinction in their region (figure 4). The species has become that rare that Sovon-monitoring by sample surveys has become difficult because of very small numbers in study plots.

Black Redstarts have colonized large parts of the country in the course of the 20th century. As breeding densities are usually rather low and as the preferred habitat is disliked by ornithologists, numbers in the Sovon monitoring projects are too small to calculate reliable trends. About half of the local birder's groups suppose that the species is still increasing (figure 5), but locally opposite trends exist (figure 6, lower part). There are some indications that rural populations are influenced more heavily by harsh winter conditions in South West Europe than are urban populations (figure 6, upper part, South West Drenthe versus Hoogeeveen).

The population trend in the House Sparrow, the commonest breeding bird, is not exactly known, but Sovon-results (figure 7) as well as local information (figure 8) suggest a recent decrease. However, Sovon-results are mainly based on rural populations and local information is scarce and often not well documented.

The main conclusion is, that more attention should be paid to birds of urban areas. In order to monitor these species, it is essential that more long-term breeding bird surveys should be conducted in towns. General surveys of all species are needed as well as species-directed studies (table 1). In a densely populated country with large numbers of birdwatchers it should not be too difficult to document population changes in species that live next-door. It will be one of Sovon's goals in the near future to achieve this.

LITTERATUUR:

- Bijlsma, R.G. (1988): De populatiegroei van de Turkse Tortel *Streptopelia decaocto* in Nederland. Limosa 61: 41-42.
- CBS & Sovon (1986): Handleiding Punt-Transect-Tellingenproject voor wintervogels (herziene uitgave). CBS/Sovon, Voorburg/Arnhem.
- Colpa, J.G. (1989): Gaat de Gierzwaluw in Drenthe in aantal achteruit? Drentse Vogels 2/3: 140-154.
- Dijk, A.J. van (1985): Handleiding Broedvogel-monitoringproject. Sovon, Arnhem.
- Dijk, A.J. van (1990): Strenge winters zetten de toon in eerste vijf jaren BMP. Limosa 63: 141-152.
- Eggenhuizen, T. (1990): Voortgang van de Avifauna Amsterdam en omstreken, sectie broedvogels. Gierzwaluw 28: 69-71.
- Fuchs, H. (1984): Inventarisatie van de Gierzwaluw (*Apus apus*) in 1983 in de gemeente Bussum. De Korhaan 18: 137-139.
- Helj, K. (1986): De Huismus maakt het goed. Natuur & Milieu 10 (9): 7-9.
- Hustings, F., J. Bekhuis, R.G. Bijlsma & F. Post (in voorbereiding): Kuifleeuweriken *Galerida cristata* op hun retour.
- Jonkers, D.A. & H. Moller Pillot (1985): Mus en Spreeuw minder talrijk? Natuur & Milieu 9 (9): 8-9.
- Kolk, H. van der (1989): De Gierzwaluw in Zwolle. Het Vogeljaar 37: 218-227.
- Lam, E. (1987): Gierzwaluwinventarisatie bebouwde kom Hilversum 1985. De Korhaan 21: 110-115.
- Lays, H.N. (1964): Het voorkomen van de Turkse Tortel (*Streptopelia decaocto* (Friv.)) in Nederland. Limosa 37: 232-263.
- Marchant, J.H., R. Hudson, S.P. Carter & P. Whittington (1990): Population trends in British breeding birds. BTO, Tring.
- Maréchal, P. (1991): Vijf jaar vogelinventarisatie in een Eindhovense nieuwbouwwijk. Het Vogeljaar 39: 241-250.
- Mostert, K. (1989): Broedvogelinventarisatie van Middelburg in 1989. Rapport in eigen beheer, Delft.
- Mostert, K. & K. Woutersen (1988): Broedvogels van het stedelijk gebied van Alkmaar en Delft. Het Vogeljaar 36: 15-19.
- Ruitenbeek, W., C.J.G. Scharringa & P.J. Zomerdijk (1990): Broedvogels van Noord-Holland. Stichting Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland, Assendelft.
- Sovon (1986): Handleiding Bijzondere Soorten Project (broedvogels). Herziene uitgave. Sovon, Arnhem.
- Sovon (1987): Atlas van de Nederlandse vogels. Sovon, Arnhem.
- Teixeira, R.M. (1979): Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's-Graveland.
- Verhoeven, H. (1984): Arealuitbreiding van de Zwarte Roodstaart (*Phoenicurus ochruros*) Noord-Holland Noord. De Graspieper 4: 59-66.
- Winkelman, J.E. (1983): Huismus *Passer domesticus* en Ringmus *P. montanus* en de landbouw; een literatuuronderzoek over schade, atweer en bestrijding. RIN-rapport 83/5. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem.